

nya fokozatosan átalakul, a nyílt konfliktus helyét a kényszerű kompromisszumok veszik át. A viszonyt – mindkét részről – sokkal inkább a „fortélyos félelem”, mint a „csalóka remény” jellemzi.

Jegyzet

A tanulmányhoz a korabeli jogszabályokon és nyilvános párthatározatokon, illetve a sajtón kívül a Protestáns Szemle 1997/1. számában és 1994/1.

számában megjelent dokumentumközléseket használtuk fel. Az alapul szolgáló kutatást az OTKA, a Soros alapítvány, illetve az SZPÖ támogatta.

- (1) Protestáns Szemle, 1997/1. sz. 59. old.
- (2) Protestáns Szemle, 1997/1. sz. 59. old.
- (3) Protestáns Szemle, 1994/1. sz. 45. old.
- (4) Magyar Közlöny, 1957. márc. 24–35. sz., Művelődésügyi Közlöny, I. évfolyam 5. sz.
- (5) Protestáns Szemle, 1994/1. sz. 45. old.

Nagy Péter Tibor

„Görnyesztnek bíbor harmatok”

József Attila: Pöttyös

Imhol özike-lépésekben
kis rüggyel szájában a lány.
Bűvös fogam koppanva ejti
megszolgált, keserű pipám.

Ifjúi kinokban szenvednek
mind-mind a vénülő füvek.
Emlékeznek: mikor is láttak
szellőcske járású szüzet.

Hopsza! Fű leszek én ma este,
görnyesztnek bíbor harmatok,
ropogós, tűrő fű, amelyben
új kedved is topoghatod!

De pöttyös ruhádban, lobogván,
ahogy látsz, itt hágyasz engemet,
s meg kell öntözöm hús csöbörrel
a kigyulladó füveket.

A „Pöttyös” nem sorolható József Attila legismertebb és gyakran emlegetett versei közé. Nem honosodott meg annyira a köztudatban, mint sok más olyan költeménye, melyben hasonló gondolati-érzelmi „hőfokon” vall önmagáról s a világról, környezetéről. Az évtizedek során Szabolcsi Miklós többkötetes impozáns műve foglalkozott legtúzetesebben egy nagyobb verscsoport keretében ezzel a versével (is) (1), megvilágítva a mű emberi és személyiségtörténeti hátterét: életrajzi tényezőkkel összefüggő alapélményét és keletkezési-kapcsolattörténeti körülményeit. Török Gábor elsősorban nyelvi-stiláris (formanyelvi) szempontból vizsgálja – más művekkel együtt – a verset, kiemelve hangtani, szóhasználati, motivikus jellemzőit. (2) Más József Attila-tanulmányok, elemző-értelmező esszék, visszaemlékezések (esetenként nyilván eltérő tárgyuk jellegéből következően is) legfeljebb csak érintőlegesen, egyéb művekről vagy jelenségekről értekezve, egy-egy összegező megállapítás, zárójeles utalás keretében szólnak róla. Pedig – úgy vélem – koránt-

sem jelentéktelen és periférikus értékű alkotás: megszólaltatott életérzése, sajátos szemléletmódja, formavilága, nyelvezete, ritmikája stb. révén jóval több figyelmet érdemel a mai olvasótól-befogadótól.

A vers az 1928-as termés nyitódarabja (valószínűleg még 1927 nyarán-ősz elején keletkezett), olyan versek társaságában, mint a „Tószunnyadó”, „Luca”, „Csüngője voltam”, „Tedd a kezed”, „Nemzett József Áron”, „Ringató”, „Lucához”, „Dalocska”, „Gyöngy”, „Klárások”, amelyek – a korábbihoz képest – gondolat- és érzelmevilágának lényeges táulásáról és elmélyüléséről, költői eszköztárának további gazdagodásáról tanúskodnak. Ekkor már jórészt túllépett a nyugatosok első nemzedékének esztétikai-poétikai ízlésmintáin, illetve az Erdélyi József képviselte újnépességen éppúgy, mint a francia szürrealizmuson és Kassák aktivista-expresszionista hatásán; felderengtek időközben kialakított költői világméretű, versvilágának jellegzetes tér- és idődimenziói, írásművészetének egyéni vonásai. A költő ekkor még innen van a nagy világnézeti megrázkódtatások és kiút-

kereső szándékok-próbálkozások kudarcain (a szegedi egyetemről való kizárása is inkább kínos emlékké szelídült), a teret és időrétegeket, hazát és emberiséget, egyéni és közösségi létet átívelő, elemző és szintetizáló, kontemplatív verskompozíciói még ezután következnek („Medáliák”, „Külvárosi éj”, „Holt vidék”, „Téli éjszaka”, „A város peremén”, „Elégia”, „Óda”, „Eszmélet” stb.) magánéletében és közéleti szerepvállalásaiban még hátravannak a félreértések, a tágabb környezetéből ért rágalmak, vádák, az önpusztító magányérzet s a személyiséget, belső harmóniát kikezdőromboló gyakori válsághelyzetek, csalódások. Azaz amikor a „Kívül-belül / leselkedő halál elől” már csak az „arany öntudat” marad egyedüli biztos létfogódzónak vélt, „legutolsó menedék”-ként a világgal és önmagával perlekedő költő számára. (3)

Ami a „Pöttyös”-t illeti, még az 1927-28-as futó szerelmek időszakában keletkezett, nem a beteljesült, tartós érzelem ihletéséből; egy reménytelenül viszonzatlan szerelem, ragaszkodó vágyakozás gyöngéden erotikus érzését, hangulatát visszhangozza – dalszerű könnyedséggel. Tulajdonképpen a Luca-versek néven emlegetett ciklusszerű verscsoportba tartozik, s hasonló magányérzet és társkereső szenvedély szólal meg benne, mint a „tözsomszédságában” olvasható dalokban vagy mint a kedvest név szerint is említő „Nemzett József Áron” belső számvetésében („Szerettem Lucámat, / de Luca nem szeretett. / Bútoraim: árnyak. / Barátaim nincsenek.”) és a „Lucához” című – markáns szociális elemekkel, helyzetfelmérő keserű utalásokkal dústított – hosszabb költeményében („Egy keserű nép sír belőlem, / hát ne szeress, de ne félj tőlem, / szövetség ez már, nem is szerelem.”). A testi-lelki vonzalmon túl magát a létet, az élniakarást, egyéni-közösségi szabadságvágyat és emberi teljességet is jelenti tehát a költő számára ez a szerelem. Dalszerű könnyedsége ellenére egyetlen meditatív-tünődő, mitikus atmoszférájú látomás a vers egésze (a korábbi „Mikor az utcán átment a kedves”-re emlékeztető módon), s ez a meditációs képzetsor négy négysoros

strófában bontakozik ki, időviszony tekintetében két szimmetrikusan arányos (s egymással ellentétes) szerkezeti egységre tagolódvá.

Első felében a jelen, a másodikban a jövő képzeete dominál, a kettő együtt mintegy a mitikus hangulatú leírásból kibomló rét „negyedik dimenziójaként”, amelybe a második szakasz mellékmondatával (ti. „a vénülő füvek” „Emlékeznek: mikor is láttak / szellőcske járású szüz.”) a múlt idő is belejátszik. A látomásos jelen és jövő idejű – impresszionisztikusan sejtelmes-egybecsomló – összképet, a burkoltan is szenvedélyesen izzó vallomást mindazonáltal érzékletes és egyben merész vizuális-hangulati asszociációkra épülő formanyelvi részmozzanatok – költői képek: metafora, metonímia, megszemélyesítés és egyéb stílusesszközök (ellentét, felkiáltás, művészi jelző, sajátos szóhasználat: „új kedved is topoghatod” = „táncolhatod”, „itt hágyasz”) teszik még hitelesebbé („Büvös fogam koppanva ejti / megszolgált, keserű pipám.”; „Ifjúi kínokban szenvednek / mind-mind a vénülő füvek”; „Hopsza! Fű leszek én ma este, / görnyesztenek bíbor harmatok.” stb.)

A leírás képhálózatából jól észrevehetően földeregen a meditáció-tünődés pontosabb tér- és időkerete is (az év- és napszak), a napsütötte nyárközépi rét, s a jövő idejű egész második szerkezeti egység („Hopsza! Fű leszek én ma este, / görnyesztenek bíbor harmatok.”) a „vénülő”, de „kigyulladó füvek”-kel, illetve az, hogy a „pöttyös” ruhájú kedves alakjához a költői lélekleben a forró nyár képei társulnak, sőt: személye mintegy azonosul az évszakkal („s meg kell öntözöm hús csöbörrel / a kigyulladó füveket.”). Az első két versszak leírása valamelyest tényszerűbb, tárgyiasabb, távlatibban objektív, mint a többié, noha a metonimikus képen a versalany is nyilvánvalóan benne van” („Büvös fogam koppanva ejti / megszolgált, keserű pipám”) s a másodikban a megidézett kedves, a „szellőcske járású szüz”, akire a „vénülő füvek” a költővel együtt „emlékeznek”. Itt az intonáció, hanghordozás halkabb, visszafogottabb, tárgyilagosabb.

A harmadik és negyedik szakaszban a költői kedélyállapot és hangvétel az előbbieknél mozgalmassabbá, nyugtalanabbá válik: a két strófa között ellentét feszül (akárcsak a „Ringató” utolsó soraiban); a harmadik versszak indító, indulatszavas („Hopsza”) felkiáltását követően pedig már egyöntetűbben a „megszólító” lírai én és a „megszólított” Te, a látomás- és tüne-ményszerű kedves „jelenléte” érvényesül. A negyedik szakaszban a reménytelen só-várgás-panasz-vágyakozás hangja áttételesen szenvedélyes vallomássá fokozódik („s meg kell öntöznöm hús csöbörrel / a kigyulladó füveket.”). Érdekes, hogy a vers „mozgásgörbéjét”, belső dinamikáját nem is annyira az igék (ejti, szenvednek, emlékeznek, láttak, leszek, görnyesztenek, topoghatod, látsz, hágysz, öntöznöm) hordozzák (talán a „topoghatod” és az „öntöznöm” kivételével), mint inkább a „cselekvőbb” jelentésű jelzős-határozói igenevek (koppanva ejti, szellőcske járású, ropogós ... fű, lobogván, kigyulladó füvek), mintegy a statikusabb jellegű nominalitás irányába mozdítva a vers nyelvezetét, anélkül persze, hogy „a kifejezés és fölhívás szövevénye, a versmegtartás szükség-szerűen változatlan marad(na)” – figyelmeztet ez utóbbira Török Gábor, majd így folytatja: „Képeket adott át nekünk a költő (ti. az első versszakban), anélkül, hogy nyílt felhívási viszonyt létesített volna. A közeledő lány harmadik személyű. A harmadik versszakra már oda is ér: „Hopsza! Fű leszek én ma este, / görnyesztenek bíbor harmatok, / ropogós, tűrő fű, amelyben / új kedved is topoghatod!” A második személy (kedved, topoghatod) a záró strófában is jelen van. „Ez a Te azonban már nem egészen reális felhívást tartalmaz: az eltávolodó kedves aligha hallhatja a költő panasza-zavait. Az irreális felhívás tulajdonképpen már tisztán kifejezési funkciót lát el. (5) A vers egészét jellemző szemléletbeli mozgást, belső hullámzást tehát az objektív leírást követő szubjektivitás (szubjektivizálódás), ábrázolás és kifejezés szerves egysége határozza meg, amelyen belül (pláne, hogy vallomásos lírai alkotásról van szó) az én-központúság, a költői személyiség jut érvényre.

A vers többszöri olvasása közben – *Komlós Aladár* kifejezését találónak érezve – „a világ gyújtópontjában” találhatjuk magunkat, hiszen: „A dal akkor születik, mikor a világ a lélekben pillanattá tömörül.” (6) És lényegében erről a nyelvi ökonómiáról és érzelmi telítettségről szól Török Gábor is, amikor megállapítja többek között ezzel a művel kapcsolatban is: „A jó lírai versben nincs művészi terjengőség, nincs művészi terjengős, redundáns nyelvi elem.” József Attilában sincs.

A négyszakaszos vers külső formája és belső mozgása, ritmikája – egyéb formanyelvi elemekkel (hang- és szóviszonyok, képalkotás, mondatszerkesztés) összefüggésben – a modern és „kötött” nyugat-európai verselésnek egy sajátosan szabadon kezelt, magyarosan jambusos (helyenként choriambusos) változatát követi, amelyen belül – a szimultaneitás jegyében – az emelkedő (jambikus-choriambikus-anapesztikus) verslábak ereszkedő (trochaikus) verslábakkal, sőt: pirrichiuszokkal s (gyakrabban) szpondeuszokkal váltakoznak. Mindemellett azonban a magyaros versbeszéd, költői dikció követelményéhez igazodó arsisos és thesis (tagoló jellegű) hangsúly- és nyomatékviszonyok is érvényesülnek. Első részében – a tűnődő-mélázó „szemlélődésnek”, „rácsodálkozó” (de visszafogottabban tárgyias) leírásnak megfelelően – erőteljesebb szerepet kapnak a szpondeikus ütemek, a másodikban pedig – mintegy ezáltal is szuggesztív a belső feszültséget, a felajzott költői lélek nyugtalanságát, a reménytelenségben is szenvedélyes vallomás, vágyakozás intenzitását – a szpondeuszok szerepe valamelyest csökken, s az élénkebb, lüktetőbb verslábak-ütemek (jambusok, anapesztikusok) kerülnek túlsúlyba. A költemény ötödféles és négyes (9 és 8 szótagú) lábakból-ütemekből álló sorokra épül, amelyeket félrímek (x a x a) fűznek egymáshoz. Mindezekon felül valamennyi strófában soráthajlások (enjambement) teszik még komplexebb zenei hatásúvá, polifonikusabbá a mű hangzását, még teljesebbé művészi kifejezőerejét.

Jegyzet

(1) SZABOLCSI Miklós: *Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése*. Akadémiai Kiadó, Bp, 1963; *Érik a fény. József Attila élete és pályája 1923–1927*. Akadémiai Kiadó, Bp, 1977; *Kemény a menny. József Attila élete és pályája, 1927–1930*. Akadémiai Kiadó, Bp, 1992; *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1931–1937.*, Akadémiai Kiadó, Bp, 1994. – A „Pöttyös” című verssel – más versekkel együtt – közelebbről az „Érik a fény” és a „Kemény a menny” című kötetekben foglalkozik, több helyen utalva a mű kor- és személyiség-történeti hátterére, pszichológiai, esztétikai, inspirációs összefüggéseire. Számos dokumentációs forrásra, adatközlőre hivatkozza (Vál. Levelek, KOVACS György, VÁGÓ Márta, JÓZSEF Jolán stb. visszaemlékezései) megállapítja, hogy a WALLESZ családdal még 1924-ben személyes kapcsolatba került a költő, s baráti találkozásaik éveken át gyakoriak voltak (Makó, Szeged, Budapest, Bécs). Luca Walleszné Gyenes Gitta festőművész nő serdülőkorú (15–16 éves) lánya. Nem va-

lószerű, hogy viszonzta szerelmét. (ld. még erről: BALOGH László: *József Attila*. Gondolat Kiadó, 1969., 49–50. old., GYERTYAN Ervin: *József Attila, alkotási és vallomási tükrében*. Szépirodalmi Kiadó, Bp, 1970., 69. old.)

(2) TÖRÖK Gábor: *A líra: logika (József Attila költői nyelve)*. Magvető Kiadó – Tiszatáj, Bp, 1968., 217–18. old.; uő.: *József Attila-kommentárok*. Gondolat Kiadó, Bp, 1976., 139–140. old. (A „topog” ige különböző alakotani változatainak – jelentése: „táncol” – motivikus előfordulásait emlegeti.)

(3) „Nagyon fáj”; „Eszmélet” (*József Attila összes versei*. Szépirodalmi Kiadó, Bp, 1954. Másutt is ezt a József Attila kiadást használtam. – M J.)

(4) TÖRÖK Gábor: *József Attila-kommentárok*. (5) uo. 140. old.

(6) KOMLÓS Aladár: *A líra műhelyében*. Magvető Kiadó, Bp, 1961., 26. old.

Máthé József

Visszajára fordult világ

Weöres Sándor: *Merülő Saturnus*

Weöres Sándornak 1949-től mintegy hét éven át csak gyermekversei és műfordításai jelennek meg. 1956-ban napvilágot lát „A hallgatás tornya”, „Harminc év verseiből” alcímmel. 1964-től – a „Tűzkút” kiadását követően – néhány éves időközökben sorakoznak kötetei. A „Merülő Saturnus” 1968-as kiadású, (1) ennek címadó verse az elemzendő mű.

Weöres a kötet mottójának egy Sevcsenko-idézetet (2) választ: „Múlik a Saturnus-erő, / Gonosz lesz ez a jötevő, / Mihelyt az ősz fűrtöket fonja...”

Weöres belső költői korszakait nem jelzik nagy, látványos változások és átalakulások az 1940-es években bekövetkezett költői fordulat óta. Sőt úgy látszik, hogy attól kezdve már egyetlen egységes lendületű folyamatba tartozik mindaz, amit írt. „A hallgatás tornya”-n, a „Tűzkút”-on, a „Merülő Saturnus”-on, a „Psyché”-n és az 1970-es években írott versein át egészen az 1981-ben megjelent „Kézírásos könyv”-ig.” (3)

A megelőző „Tűzkút” című kötethez képest egy markánsan új téma jelentkezik a „Merülő Saturnus”-ban. Ez a címből is ki sejlik: az öregedés, a haláltól sem féltő ha-

lálközelség érzése. (4) Ezt jelzi az előbb idézett mottó is. Ki kell emelnünk még egy jellegzetességet: „Talán minden korábbi Weöres-kötetnél több ebben a könyvben az álruhás vers. Itt minden valami mással, valami előzővel, korábbival »korrespondál». Ebben a kötetben megszaporodtak az ajánlások és a szerepjátékok.” (5) Köztük a Psyché-versek első darabjai.

A kötet belső rendje a következőképpen alakul: „Az első rész a mitologikus körbe vág, aztán szonettek jönnek, e zárt formák, majd briliáns definíciók *Swedenborg*ról, *Goethér*ről, *Hölderlin*ről, *Tolsztojr*ról, *József Attila*ról, *Kassákr*ól, *Füst Milán*ról, hogy aztán észrevétlenül visszatérjünk az élet napi körére, a hétköznapokba.” (6)

A kötet megjelenése előtt a költő *Hornyik Miklós*nak adott interjújában a kö-